

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Politologica 23 (2019)

ISSN 2081-3333

DOI 10.24917/20813333.23.11

Enrico Landoni

Università Telematica eCampus di Novedrate

ORCID: 0000-0003-4651-7032

Craxi-Andreotti a włoska Ostpolitik¹

Stosując w swoich analizach politycznych niezwykle wymowne określenie jakim jest włoska Ostpolitik, nawiązujące naturalnie do polityki normalizacji stosunków z NRD oraz z krajami Układu Warszawskiego, prowadzonej na przełomie 1970 i 1973 roku przez ówczesnego kanclerza Republiki Federalnej Niemiec, Willy'ego Brandta, Giorgio Petracchi opisuje i wyjaśnia przyczyny i cele owej autentycznej ofensywy dyplomatycznej wobec krajów zza żelaznej kurtyny, obecne w polityce zagranicznej Włoch w latach 1983–1987 (Petracchi 2003: 299–324).

Głównymi architektami tego nowego otwarcia w stosunku do bloku wschodniego byli w owym czasie premier Bettino Craxi i minister spraw zagranicznych Giulio Andreotti, którzy byli przekonani, że w ten sposób sprawią, że Italia odgrywać będzie decydującą rolę w tworzeniu nowego klimatu odprężenia i współpracy pomiędzy blokami, który zaniknął z powodu rozpoczęcia w latach 1977–1979 tak zwanej „drugiej zimnej wojny” (Landoni 2018b: 857–872; por. Nuti 2008; Guderzo, Bagnato 2010).

Została ona wywołana ogłoszeniem przez Związek Radziecki zamiaru umieszczenia rakiet balistycznych średniego zasięgu, tzw. SS20, wycelowanych na Zachód, w celu zagwarantowania sobie przewagi strategicznej w Europie (Nuti 2003: 41–75). Odpowiedzią NATO było wówczas, w roku 1979, podjęcie decyzji o zainstalowaniu rakiet, zwłaszcza na terytorium Włoch. Było to jedynie preludium do ostatecznego pogorszenia stosunków międzynarodowych, czego wyrazem był szereg następujących po sobie zdarzeń, a mianowicie: inwazja sowiecka na Afganistan, w grudniu 1979 roku, retorsje amerykańskie w formie bojkotu Igrzysk Olimpijskich w Moskwie w 1980 roku, embargo nałożone przez administrację Cartera na eksport do ZSRR produktów żywnościowych i rolniczych oraz chemicznych, przyjęcie przez Regana nowego kursu polityki oraz w grudniu 1981 roku, zamach stanu generała Wojciecha Jaruzelskiego w Polsce.

¹ Przedstawione w artykule tezy zostały przedstawione na konferencji międzynarodowej „Włochy-Polska 1919-2019: stulecie włosko-polskich stosunków dyplomatycznych”.

W tej zmienionej sytuacji, polityka zagraniczna Andreottiego, a zwłaszcza Craxiego, który już wcześniej poprzez Jiri Pelikana (Spiri, Zaslavsky 2006: 157; Pelikan 1978: 229; Pelikan 1988), a następnie dzięki sławnemu „Biennale” Opozycji z 1977 (Ripa di Meana, Mecucci 2007; Ripa di Meana 2006: 206–210), a zwłaszcza zaś ruchowi „Solidarność” („Il messaggio...” 1980; „La grande manifestazione...” 1981; Touraine et al. 1982; Pomian 1983; Pamparana, Ferrario 1990; Bertorello 1997; Bova 2006), posiadał szeroką sieć kontaktów z opozycjonistami wobec reżimów spoza „żelaznej kurtyny”, stawiała sobie za cel utrzymanie mostu łączącego Wschód oraz Zachód, zbudowanego z trudem w poprzednich latach, a obecnie zagrożonego przez „jastrzębi” z dwóch bloków (Petracchi 2003: 299–324).

W poszanowaniu porozumień helsińskich z 1975 roku, które pomimo nowego okresu napięć i konfliktów pomiędzy dwoma blokami, nadal były dla Craxiego i Andreottiego źródłem inspiracji we włoskiej polityce zagranicznej, rząd w Rzymie próbował działać w perspektywie uświęconej Aktem Końcowym Konferencji na temat Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, jaka odbyła się w stolicy Finlandii, a jej przesłaniem była niezawisłość wszystkich państw i narodów². W tym kontekście, nadrzędnym celem stało się doprowadzenie, poprzez położenie nacisku na politykę bilateralną, zachowanie różnic, specyfiki i potencjału różnych krajów wchodzących w skład Układu Warszawskiego, by w miarę możliwości doprowadzić do stopniowego uniezależnienia się od Moskwy (Terzi 1981: 26).

Z drugiej strony, niezależnie od wspólnej matrycy ideologiczno-organizacyjnej, blok sowiecki w sposób zdecydowany nie stanowił monolitu, co było oczywiste zwłaszcza dla socjalistów. Wskazują na to interesujące wystąpienia uczestników niezwykle ważnego sympozjum, poświęconemu „Różnicom i demokracji w krajach Europy Wschodniej”, jakie odbyło się, pod patronatem Urzędu Miasta we Florencji, w styczniu 1979 roku (Ferracci 1979; Zanchi 1979; Nadin 1980). W kontekście włoskim oznaczało to drażnienie od wewnątrz rzeczywistości świata zza „żelaznej kurtyny”, wraz z całym jego bagażem sprzeczności i różnic, co pozwoliłoby – dzięki osiągnięciu pozycji równowagi oraz w poszanowaniu zobowiązań atlantyckich, przyjętych przez rząd włoski – na położenie kresu logice występowania z pozycji siły w systemie funkcjonowania dwóch boków (Ferraris 2003: 325:354).

W taki sposób, dzięki zdecydowanej postawie Craxiego, dojrzywały warunki do tego, by Włochy mogły zdobyć nową znaczącą pozycję na scenie międzynarodowej, przy pełnym poszanowaniu zobowiązań atlantyckich, lecz również z pragmatycznym nastawieniem na obronę swoich interesów państwowych, pod hasłem na przykład prowadzenia bardziej operatywnej polityki śródziemnomorskiej (Landoni 2018a: 6–14; *La politica estera...*: 6–7; Gerlini 2012: 267–276) i przy szczególnym zaangażowaniu na płaszczyźnie relacji Wschód-Zachód.

Pod takimi auspicjami, rodziła się zatem włoska Ostpolitik, nastawiona w początkowej fazie na odbudowanie działań wspierających import z i eksport do krajów Europy Wschodniej, a następnie, od 1984 roku, w przededniu zainstalowania

² Tekst oficjalnie zaakceptowany dostępny jest na stronie internetowej: <https://www.osce.org/it/mc/39504?download=true> (odczyt z 29 kwietnia 2019).

w Comiso na Sycylii, raket typu Cruise, na zrównoważenie, w pewnym sensie, powiązań wynikających z Paktu Atlantyckiego (Petracchi 2003: 314).

Nie dziwi zatem, że 7 listopada 1983 roku w Moskwie, Giovanni Migliuolo był jedynym spośród wszystkich dyplomatów krajów zachodnich, który wziął udział w paradzie wojskowej z okazji 66 rocznicy rewolucji bolszewickiej („Andropov assente...”). Nie powinno też zaskakiwać, że w maju następnego roku, podczas wizyty państwowej w Portugalii, premier Craxi zaproponował zarówno USA jak ZSRR zawieszenie zamieszczania rakiet, jako warunek wstępny do podjęcia negocjacji. Był to, według Craxiego, najlepszy sposób na to, by podkreślić nową, wiodącą rolę Włoch na płaszczyźnie dialogu między Wschodem a Zachodem, kładąc nacisk na ową naturalną skłonność do dialogu, co do której nie powinny istnieć alternatywy. Lider Partii Socjalistycznej był ponadto przekonany, że był to właściwy moment na rozpoczęcie pertraktacji: w istocie, można byłoby doprowadzić do równowagi balistycznej i strategicznej między dwoma blokami, opartej na możliwie jak najniższym poziomie zainstalowanych głowic, których ilość z czasem niewątpliwie wzrosła, przy oczywistym braku specjalnych porozumień (Ninotti 1984)³. Włochy zajęły zatem jasne stanowisko, i uwzględniając poszanowanie wszystkich zaangażowanych podmiotów, starały się podnieść znaczenie polityczne kraju, zwłaszcza jego autorytet. Z pewnością było to życzliwie przyjęte przez kraje bloku wschodniego, mające stać się głównym punktem odniesienia ofensywy dyplomatycznej, jaka wkrótce zostanie zainicjowana przez rząd w Rzymie.

Pierwszym etapem owej podróży dyplomatycznej na Wschód w 1984 roku był Budapeszt, gdzie między 12 a 13 kwietnia premier rządu włoskiego miał możliwość przekonania tak Lazara, jak Kadara o konieczności dialogu i negocjacji, dla których nie było alternatywy oraz o znaczeniu podjęcia tematu stosunków między Wschodem a Zachodem „w duchu realizmu i rozsądku, bez iluzji i odstępstw odnośnie spraw najistotniejszych, nieodzownych, takich jak kwestie bezpieczeństwa⁴.

Był to zasadniczy punkt strategii, w pełni podzielanej przez ministra spraw zagranicznych, który odbył ważną misję dyplomatyczną w Belgradzie i był oczekiwany 23 kwietnia w Moskwie, dziesięć dni po mającej duże znaczenie wizycie prezydenta Pertiniego w związku z rozpoczęciem nowych projektów współpracy ekonomicznej. Było to w pewnym sensie preludium do historycznej wizyty w Berlinie Wschodnim Bettino Craxiego, pierwszego premiera rządu włoskiego odbywającego misję oficjalną w Niemieckiej Republice Demokratycznej. W okresie od 9 do 11 lipca odbył szereg spotkań z Erikiem Honeckerem, w trakcie których potwierdzono nieuchronną perspektywę dialogu, pokoju i współpracy w Europie, niezależnie od istnienia dwóch strategicznych bloków i obiektywnych różnic natury ideologicznej i politycznej, która w opinii Craxiego, podzielanej przez lidera NRD, nie powinna w żaden sposób hamować procesu budowania „wspólnego europejskiego domu” (Vannuccini 1984; Sormani 1984 a i b).

³ Archivio della Fondazione Bettino Craxi, f. Craxi, sez. II, ser. 2, sottos. 3, UA 30, wizyta Prezesa Rady Ministrów w Lizbonie, 2–4 maj 1984.

⁴ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1984%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

Do tego celu miała zmierzać polityka zagraniczna, jaką prowadził leader socjalistów, a zatem wykraczać poza granice bloków i tworzyć organiczne formy współpracy między EWG a RWPG. Chodziło zatem o scenariusz, który Jacques Levesque przedstawiał, uciekając się do niezwykle syntetycznej i zawierającej ogromny ładunek symboliki formuły, jako: „*La maison commune européenne: comment réunifier l'Europe tout en gardant deux?*” (Levesque 1996: 65).

Do pomyślnej realizacji tej ambitnej i złożonej strategii, niezwykle istotnej na płaszczyźnie społeczno-ekonomicznej i kulturalnej, przyczyniła się niewątpliwie subtelna misja, jaką prowadził na Wschodzie, w 1984 roku, rząd włoski. Chodziło o wizytę ministra spraw zagranicznych Giulio Andreottiego w Warszawie, gdzie w okresie od 20 do 23 grudnia doszło do definitywnego odprężenia w stosunkach bilateralnych, zamrożonych po zamachu stanu Jaruzelskiego i stworzone zostały warunki do podjęcia aktywnej współpracy ekonomicznej, poczynając od powrotu do historycznych związków kulturalnych, które od zawsze łączyły naród włoski z narodem polskim⁵. Sam Andreotti podkreślał ogromne znaczenie historyczne owej misji przemawiając w dniu 19 grudnia, jeden dzień wcześniej przed swoim wyjazdem do Warszawy, na posiedzeniu Komisji Spraw Zagranicznych Izby Deputowanych włoskiego parlamentu:

W tym kontekście należy podkreślić znaczenie zachowania żywych kontaktów nie tylko z ZSRR ale również z innymi krajami Układu Warszawskiego. To jedna z głównych przyczyn wizyty jaka rozpocznie się nazajutrz w Polsce. Ostatnie lata, niezwykle trudne i niespokojne, nie przekreśliły złożonej natury tego społeczeństwa, znacznie bardziej aktywnego od innych krajów Europy Wschodniej. Stosunki kulturalne z Zachodem oraz te należące do sfery emocjonalnej pozostają nadal bardzo silne. To są konkretne dane, nie do pominięcia, podobnie dzieje się z poczuciem niezależności narodowej, przy zachowaniu jasności oceny sytuacji politycznej, która pobudza do podjęcia kolejnych kroków zmierzających w stronę normalizacji. Ważnym krokiem ze strony Stanów Zjednoczonych była zmiana stanowiska niechętnego wobec wejścia Polski do Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Natomiast Dziesiątka oraz Włochy od dawna przyjęły bardziej otwartą postawę. Dzisiaj kładzie się nacisk na możliwość zdobycia pomocy w sektorze rolnym, bezpośrednio skierowanej do najmniej uprzywilejowanych. Italia chciałaby się przyczynić w pozytywnym sensie, odpowiadając w tym zakresie na życzenia tych, którzy w Polsce wspierają plany dokonania ewolucji dostosowanej tak jak to możliwe do oczekiwań społeczeństwa⁶.

Premier Craxi po przybyciu do Polski nie tylko poinformował o rychłym otwarciu w Krakowie Włoskiego Instytutu Kultury, który i obecnie jest jedną z flagowych instytucji działających na rzecz promowania przyjaźni i współpracy włosko-polskiej lecz mówił również o potrzebie wprowadzenia klimatu odprężenia, który według niego nie powinien zależeć jedynie od humoru i dyktatu Moskwy i Waszyngtonu. W tym należy upatrywać wzrostu znaczenia roli, jaką odegrały wszystkie

5 <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1984%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019) (Si vedano inoltre Vignolo 1984a. 1984b).

6 <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1984%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

poszczególne kraje europejskie, które niezależnie od ich pozycji geopolitycznej, wykorzystując w pełni posiadany margines autonomii, zwłaszcza na Wschodzie, mogłyby rzeczywiście zmienić losy Europy i świata. Podtrzymując owa tezę, Andreotti próbował wskazać drogę polegającą na ponownym odkryciu centralnej pozycji człowieka kontekście zachodzących zmian, co było głównym tematem jego *lectio magistralis*, wygłoszonej 21 grudnia 1984 na Uniwersytecie w Toruniu (miejscu urodzenia Mikołaja Kopernika), gdzie został mu nadany doktorat *honoris causa* w zakresie nauk humanistycznych (Viola 1984). Wielkie znaczenie pod względem kulturalnym i historyczno-dyplomatycznym miał zwłaszcza pełen emocji wykład inauguracyjny Andreottiego, którego przesłanie brzmiało w sposób następujący:

Oczywiście nie należy do mnie ocena tego co można nazwać moją „działalnością naukową w dziedzinie historii”. Sądzę jednak, że mogę powiedzieć, nie pozwalając sobie na najmniejszą oznakę samozadowolenia, że moja praca naukowo-badawcza, a także moje zaangażowanie polityczne były inspirowane głębokim zainteresowaniem człowiekiem; dlatego też ów mały, a jednak centralny element Wszechświata, którego intelektowi obecnie, jak nigdy wcześniej, zawiera się wszelkie nadzieje na postęp nie tylko w wymiarze materialnym. Przywoływanie idei centralnej pozycji człowieka nabiera głębokiego uzasadnienia w Toruniu, w rodzinnym mieście Kopernika. Intuicja owego geniusza opierała się – w moim przekonaniu – na świadomości, iż intelekt ludzki jest instrumentem badań i pozyskiwania prawdy. Budzi we mnie głęboką satysfakcję myśl, że na tej ziemi, gdzie dzieło Kopernika otworzyło drogi firmamentu, tworzy i działa człowiek [...] Przybyłem tutaj z całym złożonym wkładem uczuć, jakie, nie od dzisiaj – żywi naród włoski wobec narodu polskiego i przynoszę ze sobą te niezliczone emocje, jakie towarzyszyły i towarzyszą wydarzeniom, które z nim były związane. [...] nie mogę zapomnieć o tym, jak Polacy przyczynili się do oswobodzenia mojej ojczyzny. Mogłem uzyskać w ten sposób pełną świadomość tego, jak bardzo istotne jest, że wokół decyzji i wyborów tworzących historię narodu może zgromadzić się consensus wszystkich żywotnych sił w kraju. Współzależność losów, która coraz bardziej umacnia się na płaszczyźnie międzynarodowej, stanowi fundamentalny i stały element funkcjonowania każdego społeczeństwa. Wymaga to od nas wszystkich nieustannego wysiłku [...] To ciężkie zadanie: ale jedyne jakie może nadać sens naszemu istnieniu⁷.

W kontekście tych wydarzeń doszło w dniu 28 maja 1985 roku do pierwszego oficjalnego spotkania w Warszawie między Craxim a generałem Jaruzelskim, któremu premier rządu włoskiego przedłożył przede wszystkim kwestię respektowania praw człowieka i wyraził zaniepokojenie narodu włoskiego losem i sytuacją prawną wielu intelektualistów i związkowców pozbawionych wolności, uzależniając tym samym podjęcie faktycznej współpracy i kooperacji między Włochami a Polską od wykazania się ze strony rządu polskiego postawą tolerancji wobec przedstawicieli opozycji demokratycznej⁸. Potwierdzeniem zapanowania klimatu odwilży i oficjalnego

⁷ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1984%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

⁸ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1985%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019). (Si veda anche Gozzano 1985).

rozwoju ścisłych relacji między Rzymem a Warszawą mogą być deklaracje ze strony premiera włoskiego, na marginesie oficjalnego spotkania z Jaruzelskim:

To była ciekawa rozmowa. Omówiliśmy stan stosunków bilateralnych, które stają się coraz lepsze po kilku latach kryzysu w naszych stosunkach politycznych, który przyniósł regres w wymianie handlowej. Rozwój sytuacji i podjęte w związku z tym decyzje pozwoliły zmierzać do normalizacji stosunków, a w konsekwencji do ponownego ich podjęcia i rozwoju, czego pierwsze sygnały już się pojawiają. Z naszej strony jesteśmy zainteresowani możliwością silniejszego działania na rzecz wzajemnej wymiany, która nie osiągnęła jeszcze właściwego poziomu. Jesteśmy gotowi przedyskutować, w ramach konstruktywnych zasad, aspekty finansowe naszej współpracy, by stworzyć warunki do pozytywnego rozwoju w najbliższych latach⁹.

W ten sposób, w szybkim tempie, dojrzały warunki do kolejnego oficjalnego spotkania, które po upływie niemal miesiąca od wizyty oficjalnej Craxiego w Warszawie, odbyło się tym razem w Rzymie. W okresie od 20 do 22 czerwca 1985 r., polski minister spraw zagranicznych Stefan Olszowski miał okazję spotkać się z Prezydentem Włoch Sandro Pertinim i powrócić do kwestii omawianych wcześniej z Giulio Andreottim, wyrażając przy tym zadowolenie „z powodu tak znacznego ożywienia kontaktów pomiędzy oboma krajami w ostatnich latach”¹⁰.

Niezwykle owocny rozwój obustronnych relacji należy zatem uważać za główny rezultat misji dyplomatycznej podjętej przez rząd, a zwłaszcza przez samego lidera socjalistów Craxiego, który w tym okresie czasu wzbudził podziw ze strony Michaiła Gorbaczowa (Gorbačëv 1987; McCauley 1990; Tedstrom 1990; Graziosi 2008: 515-698). W istocie, nieprzypadkowo sekretarz Włoskiej Partii Socjalistycznej (PSI) był pierwszym przywódcą kraju należącego do NATO, który spotkał przyszłego „ojca” *pierestrojki*, natychmiast po tym jak został wybrany na stanowisko sekretarza generalnego KPZR. Duże wrażenie na przywódcy z Kremla, zrobiło, już w kwietniu, otwarcie ze strony Craxiego na sowiecką propozycję wprowadzenia moratorium dotyczące rakiet SS 20, co jego zdaniem, zasługiwało na kontrpropozycję ze strony NATO w kwestii losów Europy (Gozzano 1985). Perspektywy europejskie stały się przedmiotem długiej, prawie czterogodzinnej rozmowy Craxiego i Gorbaczowa w Moskwie. Powstały wówczas podstawy do wzmocnienia współpracy ekonomicznej, naukowej i kulturalnej między Włochami a ZSRR, którego przywódca potwierdził tym samym sens przynależności do „wspólnego europejskiego domu” (Gozzano 1985; „Craxi-Gorbaciov... 1985”; „Gorbaciov *riconosce*... 1985”).

Można zatem uznać za pozytywny rezultat owej misji, której rolą było udowodnienie światu, że istnieje solidny most Wschód-Zachód, zbudowany przez Włochy, zaś jego znaczenie w sensie historycznym wzrosło dodatkowo dzięki nadaniu Orderu Przyjaźni między Narodami ambasadorowi Migliuolo, prawdziwemu liderowi wśród zachodnich misji dyplomatycznych w Związku Radzieckim, pierwszemu, który otrzymał takie odznaczenie („Urss: onorificenza...” 1985; „È morto Migliuolo...”

⁹ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1985%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

¹⁰ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1985%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

1989). Jego przyznanie dowodzi szczególnego uznania, jakie włoska polityka zagraniczna zyskała w Moskwie i to właśnie w okresie największego wysiłku polityczno-dyplomatycznego, jaki podjął Craxi wraz z całym rządem, Włochy zajęły centralne miejsce na scenie międzynarodowej stając się w pewnym sensie gwarantem tzw. koncertu państw europejskich. W tym kontekście, kolejne posunięcia ze strony Włoch, w kwestii kooperacji i dialogu między dwoma blokami, a zwłaszcza osiągnięte rezultaty były owocem tego co wcześniej zostało zasiane. W takiej perspektywie należy widzieć, zrealizowane w ciągu 1986 roku oficjalne wizyty we Włoszech sekretarza komitetu centralnego węgierskiej Partii Pracy – Ferencza Havasi, ministra spraw zagranicznych Jugosławii, wicepremiera rządu Bułgarii i ministra handlu zagranicznego Niemieckiej Republiki Demokratycznej¹¹, potwierdzające fundamentalne znaczenie Włoch na arenie międzynarodowej, ale także w rozwijaniu spółek joint-venture i ważnych inicjatyw ekonomiczno-handlowych, co oznaczało, że klimat stosunków Wschód-Zachód ulegał definitywnie zmianie. Jednakże, w gruncie rzeczy większe znaczenie miała wizyta, jaką odbył w okresie od 8 do 11 kwietnia wicepremier polskiego rządu Zbigniew Szałajda, który miał okazję rozmawiać z ministrem przemysłu Renato Altissimo oraz z ministrem spraw zagranicznych Andreottim o trzech istotnych kwestiach. Najważniejszą z nich było zagwarantowanie Polsce możliwości pozyskania nowych technologii, poprawienia zaopatrzenia rynku wewnętrznego oraz ułatwienie wzrostu eksportu do krajów zachodnich na bazie projektu ustawy na temat joint-venture, będącej w fazie akceptacji w Warszawie¹².

Był to najlepszy dowód na potwierdzenie istnienia partnerskiego wymiaru relacji ekonomiczno-handlowych, jaki umocnił się między Włochami a Polską. Natomiast na płaszczyźnie polityczno-dyplomatycznej, oficjalnym potwierdzeniem trwałości strategicznej stosunków włosko-polskich była zwłaszcza wizyta, jaką odbył prezydent Republiki Włoskiej w Warszawie, gdzie został przyjęty przez generała Jaruzelskiego i otrzymał doktorat honoris causa w zakresie nauk politycznych, w uznaniu jego działalności na rzecz pokoju i przyjaźni włosko-polskiej¹³. Na odprężenie w stosunkach między obu krajami z sposób zasadniczy wpłynęła jednak pierwsza oficjalna wizyta państwowa Wojciecha Jaruzelskiego w Rzymie, stanowiąca kulminacyjny moment intensywnego okresu kontaktów i wymiany wzajemnej na wielu płaszczyznach działalności. Delegacja, przebywająca we Włoszech od 12 do 14 stycznia 1987 roku, w skład której weszli między innymi minister spraw zagranicznych Marian Orzechowski, wicepremier Zbigniew Szałajda, minister kultury i sztuki Aleksander Krawczuk, oraz kierownik Urzędu ds. Wyznań, Adam Łopatka, została przyjęta z najwyższymi honorami, a szef rządu polskiego w szczególności

¹¹ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1986%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

¹² Ibid.

¹³ "Laurea ad honorem a Pertini dall'università di Varsavia per il suo impegno per la pace", *Avanti!*, 19 novembre 1986; "Pertini a Varsavia ricevuto dal generale Jaruzelski", *la Repubblica*, 20 novembre 1986.

uroczystej atmosferze był podejmowany przez ówczesnego Prezydenta Republiki Włoskiej, Francesco Cossigę oraz premiera Craxiego¹⁴.

Nie tylko dla Polski, kraju za żelazną kurtyną, Włochy stały się głównym punktem odniesienia na płaszczyźnie kulturalnej, ekonomicznej i polityczno-dyplomatycznej. Świadczą o tym nie tylko misje w Rzymie ministra handlu zagranicznego Czechosłowacji, ale zwłaszcza zawarcie ważnego porozumienia włosko-radzieckiego o współpracy naukowo-technologicznej w ramach projektu „World Lab”, któremu przewodniczył Antonini Zichichi, jaki powstał na bazie działalności prowadzonej przez Międzynarodowe Centrum Kultury Naukowej w Erice od 1963 roku¹⁵.

Biorąc pod uwagę osiągnięte wyniki oraz cenny wkład wniesiony przez Włochy, kwestia rakiet balistycznych i konfliktu strategicznego między dwoma blokami, na kontynencie europejskim, mogły być uznane za zakończone. Na płaszczyźnie prawnej, jej konkluzją, a zarazem początkiem finału zimnej wojny, było podpisanie pod koniec 1987 roku, przez Reagana i Gorbaczowa – Intermediate – Range Nuclear Force Treaty (traktatu INF) (Bagnato 2003; Zichichi, Dardo 1992: 325–344)¹⁶. Osiągała zatem stan pełnej realizacji, na linii Wschód-Zachód, polityka budowania „mostu” polegająca na pokojowej kooperacji, konfrontacji, i spotkaniu, jakie charakteryzowały też rządy Craxiego i włoską Ostpolitik w tym okresie (Landoni 2018b: 857–872).

Bibliografia

“Il messaggio di Danzica”/ 1980. *Mondoperaio* 33, n. 9 settembre (1980).

“La grande manifestazione per la Polonia a Milano”, *Avanti!*, 22 (dicembre 1981)

“Andropov assente alla parata ma non sembra esautorato da leader”, *Avanti!*, 8 novembre 1983.

“Craxi-Gorbaciov: a Ginevra evitare l’ultimatum”, *ivi*, 30 maggio 1985.

“È morto Migliuolo. Rappresentò l’Italia a Mosca”. 1989. *la Repubblica*, 22 settembre (1989).

“Gorbaciov riconosce la CEE”, *ivi*, 31 maggio 1985.

“Urss: onorificenza all’ambasciatore Migliuolo”. 1985. *l’Unità*, 19 settembre (1985).

Bagnato Bruna. 2003. *Prove di Ostpolitik. Politica ed economia nella strategia italiana verso l’Unione Sovietica, 1958–1963*. Firenze: Olschki.

Bertorello Marco. 1997. *Il movimento di Solidarność. Dalle origini al governo del paese*. Manduria-Bari-Roma: Piero Lacaita Editore.

Bova Vincenzo (a cura di). 2006. *Solidarność 25 anni dopo. Riflessioni sull’esperienza di un movimento*. Soveria Mannelli: Rubbettino.

¹⁴ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1987%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell’Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

¹⁵ Sul progetto “World Lab” si veda in particolare *The Science and Culture Series. International Seminar on Nuclear War. 7th session: The Great Projects for scientific collaboration east-west-north-south – “E. Majorana” Centre for Scientific Culture*, Erice, Italy, 19–24 August 1987.

¹⁶ <https://www.state.gov/t/avc/trty/102360.htm> (consultato il 29 aprile 2019).

- Ferracci Lorando . 1979. "A Firenze la giunta di sinistra dà voce al dissenso", *Avanti!*, 19 gennaio (1979).
- Ferraris Luigi Vittorio. 2003. In *La politica estera italiana negli anni Ottanta*. Enio Di Nolfo (a cura di). 325–354. Manduria: Piero Lacaita Editore.
- Gerlini Matteo. 2012. "Diplomazia di partito e politica estera nazionale: le radici dell'eurosocialismo mediterraneo", in *Il Mediterraneo attuale tra storia e politica*, a cura di Ennio Di Nolfo e Matteo Gerlini, 269–276. Venezia: Marsilio.
- Gozzano Francesco. 1985. "A Varsavia il tema dei diritti umani", *Avanti!*, 29 maggio (1985).
- Gozzano Francesco. 1985. "L'Occidente deve avere una controproposta", *Avanti!*, 10 aprile (1985).
- Gorbačëv Michail. 1987. *Perestroika. Il nuovo pensiero per il nostro paese e per il mondo*. Milano: Mondadori.
- Graziosi Andrea. 2008. *L'Urss dal trionfo al degrado. Storia dell'Unione Sovietica 1945–1991*. Bologna: Il Mulino.
- Guderzo Max, Bruna Bagnato (a cura di). 2010. *The Globalization of the Cold War. Diplomacy and local confrontation, 1975–85*. Londra – New York: Routledge.
- Landoni Enrico. 2018a. "Il Mediterraneo nella politica estera di Bettino Craxi", *Galileo* 28, n. 234 (aprile 2018): 6–14.
- Landoni Enrico. 2018b. "Alla ricerca di un ponte tra Est e Ovest e tra Nord e Sud: la politica estera di Bettino Craxi", in *Ermeneutica del "ponte". Materiali per una ricerca*, a cura di Silvio Bolognini, 857–872. Milano-Udine: Mimesis.
- Levesque Jacques. 1996. 1989. *La fin d'un Empire. L'URSS et la libération de l'Europe de l'Est*. Parigi: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques.
- McCauley Martin (a cura di). 1990. *Gorbachev and Perestroika*. New York: Palgrave Macmillan.
- Nadin Paola (a cura di). 1980. *Dissenso e democrazia nei Paesi dell'Est: dagli atti del convegno internazionale di Firenze*. Firenze: Vallecchi.
- Ninotti Alberto. 1984. "Annunciata da Craxi nella sua visita a Lisbona. Iniziativa italiana per gli euromissili", *Avanti!*, 4 maggio 1984.
- Nuti Leopoldo, Leopoldo Nuti (a cura di). 2008. *The Crisis of Detente in Europe. From Helsinki to Gorbachev*. Londra: Routledge.
- Nuti Leopoldo. 2003. "L'Italia e lo schieramento dei missili da crociera BGM-109 G GRYPHON", in *La politica estera italiana negli anni Ottanta*, a cura di Ennio Di Nolfo, 41-75. Manduria-Bari-Roma: Piero Lacaita Editore.
- Pampanara Andrea, Maritza Ferrario. 1990. *Solidarnosc*. Milano: Targa Italiana.
- Pelikan Jiri. 1978. *Il fuoco di Praga. Per un socialismo diverso*. Milano: Feltrinelli.
- Pelikan Jiri. 1988. "Quel triste paese dove Breznev è ancora vivo", *Avanti!*, 20 agosto (1988).
- Petracchi Giorgio. 2003. "L'Italia e la Ostpolitik", in *La politica estera italiana negli anni Ottanta*, a cura di Ennio Di Nolfo, 299–324. Manduria-Bari-Roma: Piero Lacaita Editore.
- Pomian Krzysztof. 1983. *Polonia: sfida all'impossibile? Dalla rivolta di Poznan a Solidarność*. Venezia: Marsilio.
- Ripa di Meana Carlo, Gabriella Mecucci. 2007. *L'ordine di Mosca: fermate la Biennale del dissenso*. Roma: Liberal stampa.

- Ripa di Meana Carlo. 2006. "Bettino Craxi e il dissenso. Una lunga e grande storia", in *Bettino Craxi, il socialismo europeo e il sistema internazionale*, a cura di Andrea Spiri, 206–210. Venezia: Marsilio.
- Sormani Pietro. 1984a. "Calorose accoglienze per Craxi all'arrivo nella Germania Est", *Corriere della Sera*, 10 luglio 1984.
- Sormani Pietro. 1984b. "Tra Craxi e Honecker solo buoni propositi", *ivi*, 11 luglio 1984
- Spiri Andrea, Victor Zaslavsky. 2006. "I socialisti italiani e il dissenso nell'Est europeo", in *Bettino Craxi, il socialismo europeo e il sistema internazionale*, a cura di Andrea Spiri. Venezia: Marsilio.
- Tedstrom John E. (a cura di). 1990. *Socialism, Perestroika, and the dilemmas of Soviet Economic Reform*. Boulder: Westview.
- Terzi Claudio. 1981. "È possibile una Ostpolitik", *Mondoperaio* 34, n. 9–10 (settembre-ottobre 1981): 26.
- Touraine Alain et al. 1982. *Solidarność. Analisi di un movimento sociale*. Milano: Franco Angeli.
- Vannuccini Vanna. 1984. "Craxi e Honecker sono ottimisti", *la Repubblica*, 11 luglio 1984;
- Vignolo Mino. 1984a. "Oggi Andreotti a Varsavia: l'Occidente riapre il delicato dialogo con la Polonia", *Corriere della Sera*, 20 dicembre (1984).
- Vignolo Mino. 1984b. "Andreotti ha aperto la strada a nuovi rapporti con la Polonia", *ivi*, 24 dicembre (1984).
- Viola Sandro. 1984. "Una strana Polonia per Andreotti", *la Repubblica*, 22 dicembre (1984).
- Zanchi Claudio. 1979. "All'Est il dissenso è diventato ormai una vera forza di opposizione", *ivi*, 20 gennaio (1979).
- Zichichi Antonino, Mauro Dardo (a cura di). 1992. *The Science and Culture Series. International Seminar on Nuclear War. 7th session: The Great Projects for scientific collaboration east-west-north-south – "E. Majorana" Centre for Scientific Culture*, Erice, Italy, 19–24 August 1987. Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.

Craxi-Andreotti and the Italian Ostpolitik

Abstract

The intense period of Craxi's government (1983-1987) was characterised by a new, even unique activity of Italy on the international scene. In that very period, the country tried to assume a role guaranteeing the "international concert", significantly weakened earlier by the mechanisms of the Cold War. The goal of this new policy of détente was – both for Bettino Craxi and the Minister of Foreign Affairs, Giulio Andreotti – a greater engagement of Italy in the relations with the countries from behind the Iron Curtain. This is the origin of the Italian *Ostpolitik*, which – seen in this text both as a whole and as a collection of its particular stages of growth – finds a lasting and unique understanding of its basic qualifications in the easing of bilateral relations with Jaruzelski's Poland and their further development.

Keywords: Italy, Poland, Iron Curtain, democratic opposition, East-West relations

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Politologica 23 (2019)

ISSN 2081-3333

DOI 10.24917/20813333.23.12

Enrico Landoni

Università Telematica eCampus di Novedrate

ORCID: 0000-0003-4651-7032

Craxi-Andreotti e la Ostpolitik italiana

Con l'efficace espressione *Ostpolitik* italiana, che allude naturalmente alla politica di normalizzazione dei rapporti con la DDR e con i paesi del Patto di Varsavia, perseguita a cavallo tra il 1970 e il 1973 dall'allora cancelliere della Repubblica Federale Tedesca, Willy Brandt, Giorgio Petracchi ha voluto descrivere e spiegare i motivi e gli obiettivi di quell'autentica offensiva diplomatica nei confronti dei paesi d'Oltrecortina, che caratterizzò la politica estera italiana tra il 1983 e il 1987 (Petracchi 2003: 299–324).

I principali artefici di questa rinnovata apertura nei confronti del blocco orientale furono, in questo torno di tempo, Bettino Craxi e Giulio Andreotti, rispettivamente Presidente del Consiglio e Ministro degli Esteri, convinti di poter, in questo modo, fare dell'Italia l'attore geopolitico decisivo ai fini del ristabilimento di un rinnovato clima di distensione e collaborazione tra i blocchi, venuto meno per effetto dello scoppio, tra il 1977 e il 1979, della cosiddetta "seconda guerra fredda" (Landoni 2018b: 857–872; Nuti 2008; Guderzo, Bagnato 2010).

A provocarla fu allora l'annuncio, da parte dell'Unione Sovietica, dell'intenzione di installare dei missili balistici a raggio intermedio, i cosiddetti SS20, naturalmente puntati verso Ovest, per garantirsi una superiorità strategica in Europa (Nuti 2003: 41–75).

La risposta della NATO fu allora, nel corso del 1979, l'inevitabile decisione di procedere all'installazione dei cosiddetti "euromissili", soprattutto sul territorio italiano. Fu questo un autentico preludio all'ulteriore peggioramento delle relazioni internazionali, scandito, nell'ordine, dall'invasione sovietica dell'Afghanistan nel dicembre del 1979, dalla ritorsione americana del boicottaggio dei Giochi Olimpici di Mosca del 1980, dall'embargo imposto dall'amministrazione Carter sull'esportazione in URSS di prodotti agroalimentari e chimici, dal nuovo corso reaganiano e infine, nel dicembre del 1981, dal colpo di stato del generale Wojciech Jaruzelski in Polonia.

In questo mutato scenario, la politica estera di Andreotti e di Craxi in particolare che, già negli anni Cinquanta, tramite Jiri Pelikan (Spiri, Zaslavsky 2006: 157; Pelikan 1978: 229; Pelikan 1988), e poi con la famosa Biennale del Dissenso del 1977 (Ripa di Meana, Mecucci 2007; Ripa di Meana 2006: 206–210), era riuscito

a creare un'articolata rete di rapporti con gli oppositori dei regimi d'Oltrecortina e soprattutto con Solidarność ("Il messaggio..." 1980; "La grande manifestazione..." 1981; Touraine et al 1982; Pomian 1983; Pamparana, Ferrario 1990; Bertorello 1997; Bova 2006), mirava dunque a tenere in piedi il ponte Est-Ovest, faticosamente costruito negli anni precedenti e ora minato dai "falchi" dei due blocchi (Petracchi 2003: 299-324).

Nel rispetto degli accordi di Helsinki del 1975 che, nonostante la nuova stagione di tensione e conflittualità tra i blocchi, continuavano a rappresentare per Craxi e per Andreotti i motivi ispiratori della politica estera italiana, il governo di Roma provò a lavorare nella prospettiva sancita proprio dall'atto finale della conferenza sulla sicurezza e sulla cooperazione internazionale in Europa svoltasi nella capitale finlandese: l'indipendenza di tutti i popoli e paesi.¹ L'obiettivo prioritario, in questo quadro, divenne allora far affiorare, proprio attraverso l'interlocuzione politica bilaterale, differenze, specificità e potenzialità dei diversi paesi del Patto di Varsavia, in modo tale da favorirne, per quanto naturalmente possibile, una progressiva autonomia da Mosca (Terzi 1981: 26).

D'altra parte, che al di là di una comune matrice ideologico-organizzativa, il blocco sovietico fosse ben lungi dal rappresentare un indistinto monolite era un fatto ben noto soprattutto ai socialisti. A dimostrarlo erano state le interessanti relazioni dei partecipanti all'importantissimo convegno "Dissenso e democrazia nei Paesi dell'Est", svoltosi sotto l'egida organizzativa del Comune di Firenze, nel gennaio del 1979 (Ferracci 1979; Zanchi 1979; Nadin 1980). Ora, per l'Italia, si trattava dunque di scavare dall'interno il mondo d'Oltrecortina, facendone emergere contraddizioni e differenze, tali da favorire, grazie alla posizione di equilibrio, sia pure nel rispetto dei vincoli atlantici, assunta dal governo italiano, il superamento della logica di potenza dei blocchi (Ferraris 2003: 325:354).

E grazie al decisivo impulso di Craxi maturavano così le condizioni per un nuovo protagonismo dell'Italia sulla scena internazionale, pienamente rispettosa del vincolo di fedeltà atlantica, ma pronta anche a difendere in modo più energico e pragmatico i propri interessi nazionali, sulla scorta ad esempio di una più intraprendente proiezione mediterranea (Landoni 2018a: 6-14; *La politica estera...*: 6-7; Gerlini 2012: 267-276) e di un particolare attivismo per l'appunto sul fronte delle relazioni Est-Ovest.

Nasceva dunque, sotto questi auspici, la *Ostpolitik* italiana, funzionale in una primissima fase alla ripresa dell'import-export con i Paesi orientali e poi, dal 1984, all'indomani dell'effettiva installazione a Comiso, in Sicilia, dei missili Cruise, a controbilanciare in un certo senso il legame atlantico (Petracchi 2003: 314).

Non deve pertanto stupire che il 7 novembre 1983, a Mosca, quello italiano, Giovanni Migliuolo, fosse, tra tutti i diplomatici dei Paesi occidentali, l'unico presente alla parata militare per il 66° anniversario della rivoluzione sovietica ("Andropov assente ..."). Né può sorprendere che nel maggio dell'anno successivo, durante una visita di Stato in Portogallo, il Presidente del Consiglio Craxi invitasse USA e URSS

¹ Il testo ufficialmente approvato allora è disponibile al seguente url: <https://www.osce.org/it/mc/39504?download=true> (consultato il 29 aprile 2019).

a sospendere l'installazione dei missili, come preconditione alla ripresa dei negoziati. Era questo, secondo Craxi, il modo migliore per sottolineare il nuovo protagonismo dell'Italia, sul fronte del dialogo Est-Ovest, enfatizzandone la naturale vocazione al dialogo e al confronto, cui non potevano esistere alternative. Il leader socialista era peraltro convinto che proprio quello fosse il momento adatto per far ripartire le trattative: si sarebbe infatti potuto ristabilire un equilibrio balistico e strategico tra i due blocchi, basato sul più basso livello possibile di testate missilistiche installate, la cui consistenza sarebbe inevitabilmente aumentata col trascorrere del tempo e in mancanza evidentemente di specifiche intese (Ninotti 1984)²

Quella italiana era quindi una posizione chiara, rispettosa di tutti i soggetti in causa, in grado di connotare politicamente il Paese, e soprattutto autorevole. Senza uscire dal perimetro dell'Alleanza Atlantica, essa doveva suonare come particolarmente gradita ai Paesi del blocco orientale, destinati infatti a diventare i principali target dell'offensiva diplomatica, ormai prossima a essere lanciata dal governo di Roma.

Prima tappa di quel *tour diplomatico* a Est fu, nel 1984, il viaggio di Craxi a Budapest, dove, tra il 12 e il 13 aprile, il presidente del Consiglio italiano ebbe modo di convincere tanto Lazar quanto Kadar della necessità del dialogo e del negoziato, cui non esistevano alternative, e dell'importanza di un approccio al tema delle relazioni Est-Ovest «ispirato a realismo e ragionevolezza, abbandonando così illusioni di cedimenti su questioni per tutti essenziali, irrinunciabili, quali sono quelle della sicurezza».³

Era questo il punto cardine della strategia condivisa appieno con il ministro degli Esteri, reduce da un'importante missione diplomatica a Belgrado e atteso il 23 aprile a Mosca, dieci giorni dopo l'importante visita del presidente Pertini, per l'avvio di nuovi progetti di cooperazione economica. Fu questo, in un certo senso, l'importante preludio alla storica visita a Berlino Est di Bettino Craxi, primo capo di governo italiano in missione ufficiale all'interno dei confini della Repubblica Democratica Tedesca. Svoltosi tra il 9 e l'11 luglio, il round di incontri avuti con Eric Honecker fu utile a confermare la prospettiva ineluttabile del dialogo, della pace e della cooperazione in Europa, a prescindere dall'esistenza dei blocchi strategici e di oggettive differenze di ordine ideologico e politico che, nell'opinione di Craxi, condivisa dal leader della DDR, non avrebbe dovuto ostacolare in alcun modo il processo di costruzione di una "comune casa europea" (Vannuccini 1984; Sormani 1984 a i b).

È proprio questo ora l'obiettivo massimo della politica estera perseguita dal leader socialista: andare oltre i blocchi e provare a immaginare forme di organica collaborazione tra CEE e COMECON. Si trattava quindi di uno scenario, che Jacques Levesque avrebbe poi provato a rappresentare, usando questa formula di grande efficacia simbolica e sintetica: «La maison commune européenne: comment réunifier l'Europe tout en gardant deux?» (Levesque 1996: 65).

² Archivio della Fondazione Bettino Craxi, f. Craxi, sez. II, ser. 2, sottos. 3, UA 30, visita del presidente del Consiglio a Lisbona, 2-4 maggio 1984.

³ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1984%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

E al buon esito di quest'ambiziosa e complessa strategia, rilevante tanto sul piano social-economico-culturale quanto politico, concorse senza dubbio la più delicata missione compiuta a Est, nel 1984, dal governo italiano. Trattasi della visita del ministro degli Esteri Andreotti a Varsavia dove, tra il 20 e il 23 dicembre, si consumò il definitivo disgelo nelle relazioni bilaterali, dopo il colpo di stato di Jaruzelski, e vennero poste le basi per la ripresa, con straordinario vigore, di una fattiva collaborazione economica, a partire dalla riscoperta degli storici legami culturali, che da sempre uniscono il popolo italiano a quello polacco.⁴ A sottolineare lo straordinario rilievo storico di questa missione fu lo stesso Andreotti, che così ebbe infatti a parlare il 19 dicembre, proprio alla vigilia della sua partenza per Varsavia, al cospetto dei membri della Commissione Esteri della Camera dei Deputati:

In questo contesto va sottolineata l'importanza di mantenere attivi i contatti, oltreché con l'URSS, con gli altri Paesi del Patto di Varsavia. Questo è uno dei motivi principali del viaggio che inizierà domani in Polonia. Gli ultimi anni così duri e travagliati non hanno cancellato la natura composita di quella società, di gran lunga la più vivace fra i Paesi dell'Est. I rapporti culturali ed affettivi con l'Occidente continuano ad essere fortissimi e così il senso dell'indipendenza nazionale. Sono dati di fatto da non eludere, pur nella necessaria gradualità dell'approccio e pur mantenendo con chiarezza un giudizio politico di stimolo ad ulteriori passi verso la normalizzazione. Vi sono poi i problemi della difficile situazione economica polacca. Un passo importante è stato recentemente effettuato dagli Stati Uniti, che hanno modificato la propria posizione contraria all'ingresso della Polonia nel Fondo monetario internazionale. I Dieci e l'Italia hanno già da tempo assunto un atteggiamento più aperto. Si pone oggi la prospettiva di erogare aiuti al settore agricolo, diretti agli strati meno favoriti della popolazione. L'Italia vorrebbe contribuire positivamente, rispondendo in questo agli auspici di quanti all'interno della Polonia sostengono le prospettive di una evoluzione maggiormente conforme alle attese della popolazione.⁵

Giunto quindi in Polonia, il Ministro degli Esteri del governo Craxi, oltre ad annunciare l'imminente apertura a Cracovia dell'Istituto Italiano di Cultura, che oggi peraltro rappresenta uno dei fiori all'occhiello dell'amicizia e della cooperazione italo-polacca, parlò dell'esigenza di un rilancio della distensione, che non poteva dipendere, a suo avviso, unicamente dagli umori e dai diktat di Mosca e Washington. Di qui la valorizzazione del ruolo svolto da tutti i singoli Stati europei che, a prescindere dalla loro collocazione geopolitica, usando appieno i pur ridotti margini di autonomia a disposizione, specie a Est, avrebbero potuto davvero cambiare le sorti dell'Europa e del mondo. E nel sostenere questa tesi, Andreotti provò a indicare la strada nella riscoperta della centralità dell'uomo, tema fondamentale della *lectio magistralis* pronunciata il 21 dicembre nell'aula magna dell'Università di Toruń,

⁴ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1984%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019). Si vedano inoltre Mino Vignolo, "Oggi Andreotti a Varsavia: l'Occidente riapre il delicato dialogo con la Polonia", *Corriere della Sera*, 20 dicembre 1984; Id., "Andreotti ha aperto la strada a nuovi rapporti con la Polonia", *ivi*, 24 dicembre 1984.

⁵ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1984%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

luogo di nascita di Niccolò Copernico, dove gli fu conferita la laurea *honoris causa* in scienze umanistiche (Viola 1984). Di grande significato culturale e storico-diplomatico sono questi passaggi in particolare dell'appassionata prolusione di Andreotti:

Non spetta certo a me dare una valutazione di quella che si è voluta definire la mia «attività scientifica nel campo della storia». Credo, però, di poter dire, senza per questo indulgere a compiacimento alcuno, che nella mia opera di ricerca e di studio, così come nel mio impegno politico, da null'altro sono stato mosso che da un profondo interesse per l'uomo; per questo piccolo, eppure centrale, elemento del Creato, al cui intelletto è, oggi come non mai, confidata ogni speranza di progresso non soltanto sul piano materiale. L'evocazione della centralità dell'uomo acquista una profonda ragione d'essere in questa città di Torun, patria di Copernico. Nell'intuizione di quel Grande è possibile - a mio parere - leggere l'affermazione dell'ingegno umano come strumento di ricerca e di acquisizione della verità [...]. A me piace pensare che sulla terra, cui l'intuizione copernicana aperse le vie del firmamento, opera l'uomo [...]. Ho portato con me, in questo viaggio tutto il complesso dei sentimenti che il popolo italiano nutre - e non da ora - per quello polacco e la massa delle emozioni con cui ne ha seguito e ne segue le vicende [...]. Non posso dimenticare il contributo polacco alla liberazione del mio Paese. Ho così potuto acquistare piena consapevolezza di quanto sia importante che intorno alle scelte che fanno la storia di un popolo possa raccogliersi il consenso di tutte le forze vive del paese. L'interdipendenza dei destini, che sempre più si va affermando anche sul piano internazionale, costituisce un dato costante e fondamentale di ogni società civile. Essa richiede a tutti noi uno sforzo continuo [...]. È un impegno gravoso: ma è anche l'unico che possa dare senso alle nostre esistenze.⁶

Su queste ottime basi poté quindi svolgersi il 28 maggio 1985 il primo incontro ufficiale, a Varsavia, tra Craxi e il generale Jaruzelski, cui il Presidente del Consiglio italiano volle sottoporre anzitutto la questione del rispetto dei diritti umani e rappresentare poi la preoccupazione del popolo italiano per le sorti giudiziarie di diversi intellettuali e sindacalisti privati della libertà, subordinando peraltro la ripresa di una fattiva collaborazione e cooperazione tra Italia e Polonia alla manifestazione, da parte del regime, di un atteggiamento di tolleranza e clemenza nei confronti del dissenso.⁷ A certificare in ogni caso il disgelo e l'ufficiale sviluppo di relazioni sempre più strette e proficue tra Roma e Varsavia furono queste dichiarazioni rilasciate dallo stesso Presidente del Consiglio a margine del colloquio ufficiale avuto con Jaruzelski:

È stato un colloquio interessante. Abbiamo esaminato lo stato dei rapporti bilaterali, che sono in via di miglioramento dopo alcuni anni critici: una crisi dei nostri rapporti politici che ha determinato un regresso negli scambi commerciali. L'evoluzione della situazione e le decisioni prese in conseguenza hanno consentito di puntare a una normalizzazione dei rapporti e, quindi, a una ripresa in senso espansivo di cui già si avvertono

⁶ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1984%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

⁷ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1985%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019). Si veda anche Francesco Gozzano, "A Varsavia il tema dei diritti umani", *Avanti!*, 29 maggio 1985.

i primi significativi segnali. Per parte nostra siamo interessati a esplorare la possibilità di imprimere un più forte impulso all'interscambio che è ancora a un livello inadeguato. Siamo anche disposti a discutere, secondo formule costruttive, gli aspetti finanziari della nostra collaborazione per poter consentire un positivo sviluppo negli anni a venire.⁸

Maturarono così, a strettissimo giro, le condizioni per un nuovo incontro ufficiale che, a meno di un mese dalla visita di Stato di Craxi a Varsavia, ebbe stavolta per teatro Roma. Qui, tra il 20 e il 22 giugno, il ministro degli esteri polacco, Stefan Olszowski, ebbe modo di incontrare il Presidente della Repubblica, Sandro Pertini, e di approfondire i tanti dossier aperti con il suo omologo italiano, Andreotti, esprimendogli tutta la personale soddisfazione «per la notevole animazione dei contatti tra i due paesi negli ultimi anni».⁹

E proprio nello sviluppo di queste feconde relazioni va dunque individuato il principale risultato dell'azione diplomatica dispiegata dal governo Craxi e dallo stesso leader socialista in particolare, che in quel torno di tempo destò una profonda ammirazione soprattutto in Michail Gorbačëv (Gorbačëv 1987; McCauley 1990; Tedstrom 1990; Graziosi 2008: 515–698). Non è infatti un caso che proprio il segretario del PSI sia stato il primissimo premier di un Paese NATO a incontrare il futuro padre della *perestrojka*, subito dopo essere stato eletto segretario generale del PCUS. A impressionare il capo del Cremlino, già in aprile, era stata l'apertura di credito, con cui Craxi aveva salutato la proposta sovietica di moratoria sull'installazione degli SS 20, che a suo avviso avrebbe infatti meritato, da parte della NATO, quantomeno una controproposta per le sorti dell'Europa (Gozzano 1985). E proprio di prospettive europee Craxi e Gorbačëv si trovarono a discutere a lungo, per quasi quattro ore, a Mosca, dove furono poste le basi per lo sviluppo di rafforzate forme di cooperazione economica, scientifica e culturale tra Italia e Urss, il cui leader ribadì il senso di appartenenza alla comune casa europea (Gozzano 1985; "Craxi-Gorbaciov... 1985"; "Gorbaciov riconosce... 1985").

Sta dunque nel positivo esito di questa missione, destinata davvero a provare al mondo l'esistenza di un solido ponte Est-Ovest costruito dall'Italia, il suo valore storico, ulteriormente accentuato, se possibile, dal conferimento, di lì a breve, dell'Ordine dell'Amicizia tra i Popoli all'ambasciatore Migliuolo, primo e unico capo di missione diplomatica occidentale in Unione Sovietica a ricevere tale onorificenza ("Urss: onorificenza..." 1985; "È morto Migliuolo..." 1989). La scelta del suo destinatario costituiva la prova inconfutabile del particolare apprezzamento maturato da Mosca nei confronti della politica estera italiana.

E fu proprio allora, nel momento del massimo sforzo politico-diplomatico profuso da Craxi e dal suo governo, che l'Italia giunse così a conquistare il centro della scena internazionale, divenendo in un certo senso il garante del concerto europeo. In questo quadro, le successive mosse dell'Italia, in tema di cooperazione e dialogo tra i due blocchi, e soprattutto i frutti ottenuti furono il naturale esito di quanto precedentemente seminato. Così vanno senz'altro interpretate, nel corso del 1986,

⁸ <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1985%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

⁹ Ibidem.

le visite di Stato a Roma del segretario del comitato centrale del Partito Operaio Socialista Ungherese, Ferenc Havasi, del Ministro degli Esteri jugoslavo, del vice primo ministro bulgaro e del Ministro per il Commercio Estero della Repubblica Democratica Tedesca,¹⁰ tutte funzionali a ribadire il ruolo di perno ricoperto dall'Italia sullo scacchiere europeo, a sviluppare joint-venture e importanti iniziative economico-commerciali e a confermare, in sostanza, che il clima delle relazioni Est-Ovest era definitivamente cambiato. Ma, se possibile, ancora più importante fu la missione a Roma, tra l'8 e l'11 aprile, del vice primo ministro polacco, Zbigniew Szalajda, che incontrò il Ministro dell'Industria, Renato Altissimo, e quello degli Esteri, Andreotti, al triplice scopo di garantire alla Polonia l'acquisizione di nuove tecnologie, di migliorare l'approvvigionamento del mercato interno e di favorire una significativa crescita delle esportazioni polacche verso i Paesi occidentali, sulla scorta di un progetto di legge ad hoc sulle joint venture, in fase di approvazione a Varsavia.¹¹

Era questa infatti la prova regina, per così dire, dell'ormai strutturata partnership economico-commerciale venutasi a ristabilire tra Italia e Polonia. Quanto invece al fronte più squisitamente politico-diplomatico, a costituire l'ufficiale conferma della solidità strategica delle relazioni italo-polacche fu innanzitutto la missione compiuta da Pertini a Varsavia, dove il Presidente della Repubblica Italiana fu ricevuto da Jaruzelski e insignito della laurea ad honorem in scienze politiche, per la sua attività in favore della pace e dell'amicizia italo-polacca ("Laurea ad honorem ...", "Pertini a Varsavia..."). Ma a suggellare poi in modo definitivo e ufficiale il disgelo e la ritrovata amicizia, rappresentando al contempo il momento culminante di questa intensa stagione di contatti e scambi, fu la prima ufficiale visita di stato a Roma di Wojciech Jaruzelski. Alla guida di una delegazione composta, tra gli altri, dal Ministro degli Esteri, Marian Orzechowski, dal vice Presidente del Consiglio dei Ministri Zbigniew Szalajda, dal Ministro della Cultura e dell'Arte, Aleksander Krawczyk, e dal Ministro per gli Affari del Culto, Adam Lopatka, tra il 12 e il 14 gennaio 1987 il leader polacco fu non a caso ricevuto con i massimi onori e in un'atmosfera di particolare solennità dal Capo dello Stato, Cossiga, e dal Presidente del Consiglio, Craxi¹².

Non solo per la Polonia, in realtà, Oltrecortina, con il 1987 l'Italia divenne a tutti gli effetti un fondamentale punto di riferimento culturale, economico e politico-diplomatico. A provarlo sono infatti le missioni a Roma del ministro del Commercio Estero cecoslovacco e soprattutto la stipula dell'importantissimo accordo italo-sovietico di collaborazione sul fronte scientifico-tecnologico, nell'ambito del progetto "World Lab", presieduto da Antonino Zichichi e nato sulla scorta delle attività promosse dal Centro Internazionale per la Cultura Scientifica di Erice, a partire dal 1963.¹³

10 <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1986%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

11 Ibidem.

12 <http://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1987%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (consultato il 29 aprile 2019).

13 Ibid. Bruna Bagnato, *Prove di Ostpolitik. Politica ed economia nella strategia italiana verso l'Unione Sovietica, 1958-1963* (Firenze: Olschki, 2003). Sul progetto "World Lab" si veda

Di fronte a questi risultati e grazie soprattutto al preziosissimo apporto italiano, nei fatti, la vicenda degli euromissili e del conflitto strategico in atto tra i due blocchi, all'interno del continente europeo, poteva dirsi archiviata. A sancire anche sul piano legale la sua definitiva chiusura e, al contempo, la fine della guerra fredda, sarebbe stata allora, alla fine del 1987, la firma da parte di Reagan e Gorbačëv dell'Intermediate-Range Nuclear Force Treaty (trattato INF) (Bagnato 2003; Zichichi, Dardo 1992: 325–344).

Giungeva così a effettivo compimento, lungo la direttrice Est-Ovest, quella politica del “ponte”, ovvero della cooperazione internazionale, del confronto e dell'incontro, propria dei governi Craxi e della Ostpolitik italiana (Landoni 2018b: 857–872).

in particolare *The Science and Culture Series. International Seminar on Nuclear War. 7th session: The Great Projects for scientific collaboration east-west-north-south - “E. Majorana” Centre for Scientific Culture*, Erice, Italy, 19–24 August 1987, a cura di Antonino Zichichi e Mauro Dardo (Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., 1992), 325–344.